

УДК 323.1.001.361(477)

К. С. Гречаний,

студент відділення політології

Інституту соціальних наук ОНУ ім. І. І. Мечникова

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Національна ідентичність займає важливе місце в нашому житті. Серед розмаїття ідентичностей саме вона надає нам базових орієнтирів в національному середовищі нашого існування. Ця стаття — спроба аналізу причин кризи української національної ідентичності на сучасному етапі розвитку нашої нації.

Ключові слова: національна ідентичність, політична нація, етнічна нація, криза ідентичності.

В науці існує багато визначень поняття ідентичність, але, загалом, вони зводяться до наступного: ідентичність — це спосіб самоствердження і самоототожнення індивіда з певною, вже існуючою (національною, класовою, професійною, родинною, територіальною та ін.) спільнотою. Сума ідентичностей становить сутність людської особистості [3].

Вважається, що серед науковців Фрідріх Майнеке першим виділив національну ідентичність серед розмаїття інших. Зокрема він визначає два таких ключових терміни з точки зору даної статті: “Kulturnation” — переважно пасивну культурну спільноту, і “Staatsnation” — активну самоорганізуючу політичну націю. Тобто дуже важливу роль відіграє саме політичний чинник. Професор лондонської школи економіки, фахівець з питань націй і націоналізмів Ентоні Д. Сміт в своїй роботі “Національна ідентичність” зазначає: “...хай там як, те, що ми розуміємо під “національною” ідентичністю, обіймає ще й певне чуття політичної спільноти, нехай навіть не дуже виразне. Своєю чергою політична спільнота означає принаймні якісь спільні інституції і єдиний кодекс прав та обов’язків для всіх членів спільноти. Вона потребує також визначеного соціального простору, добре демаркованої обмеженої території, з якою члени спільноти ототожнюють себе і до якої відчують свою належність” [3].

В даному контексті національна ідентичність має своєю основою політичну націю. Безумовно, це специфічне уявлення країн західної демократії. Але саме західний вплив відіграє величезну роль у нашому розумінні понять “нація” і “національна ідентичність”. Ентоні Сміт називає чотири складові західної або “громадянської” [3] моделі нації: історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія. З огляду на вплив Заходу на сучасний світ вони зостаються суттєвими елементами, хоч і в трохи змінній формі, багатьох незахідних концепцій національної ідентичності. Водночас за межами Заходу, зокрема в Східній Європі та в Азії, сформувалась інша модель нації. З погляду історії вона становила виклик пере-

вазі західної моделі й додала чимало нових важливих елементів, більш відповідних зовсім іншим обставинам та шляхам розвитку незахідних спільнот.

Цю незахідну модель можна назвати “етнічною” концепцією нації. Її визначальною рисою є наголос на спільності походження й рідної культури. Тоді як західна концепція проголошує, що індивід має належати до певної нації, але може вибрати, до якої саме приєднуватись, незахідна, або етнічна, концепція не припускає такої широти поглядів. Чи то людина зоставатиметься у своїй спільноті, чи то емігрує до іншої, вона завжди неминуче й органічно залишатиметься членом спільноти, в якій народилась, і довіку нестиме на собі її печатку. Нація — це передусім спільнота людей, об’єднаних спільним походженням [3].

Кривна спорідненість, народ, рідна мова, звичаї і традиції — ось елементи альтернативної, етнічної концепції нації (за Ентоні Смітом), концепції, яка відображує зовсім інший шлях “формування націй”, пройдений багатьма спільнотами в Східній Європі і Азії, й становить сильний політичний виклик. Цей виклик, що й донині повторюється в багатьох місцях світу, відбиваючи глибокий дуалізм, який лежить в основі всякого націоналізму. Адже, по суті, кожен націоналізм містить громадянські та етнічні елементи в різних пропорціях і формах. Часом переважають громадянсько-територіальні елементи, часом сильніше наголошується на етнічних та народнокультурних елементах.

Більшість партій в світі, що сповідують націоналістичну ідеологію, мають спільні фундаментальні принципи, незалежно від того, на яку концепцію національної ідентичності вони спираються першочергово. Тобто за конкурентними теоретичними моделями на практиці стоять певні спільні погляди на те, що, власне, становить нація, відрізняючи її від усіх інших видів колективної культурної ідентичності. Ці погляди зводяться до наступного: нації — це територіально обмежені сукупності людей; їхнім членам притаманна спільна масова культура, спільні історичні міфи та історична пам’ять; члени нації мають взаємні юридичні права та обов’язки за умови існування єдиної правової системи; саме нації властиві поділ праці й система виробництва, які дозволяють членам нації пересуватися в межах своєї території. Усвідомлення перелічених ознак “своєї” нації і складає національну ідентичність.

В Україні процес націєтворення був ускладнений відсутністю держави. Цим можна пояснити доволі пізнє виникнення української нації, порівняно з націями Західної Європи, — на початку XX ст. Після героїчної козацької доби українські землі пережили період занепаду, опинилися під владою чужоземних імперій. Український рух починає викристалізовуватися в певних межах лише наприкінці XIX ст., коли з’являються перші українські партії, а остаточно набирає силу на початку XX ст. Саме тоді починають масово поширюватися різні напрямки української політичної думки: соціал-демократизму (М. Грушевський, В. Вінниченко, С. Єфремов), консерватизму (В. Липинський, В. Кучабський, Д. Дорошенко, С. Томахівський) і націоналізму (М. Міхновський, Д. Донців, Л. Ребет, М. Сціборський). Ці

ідеї врешті-решт знаходять практичне втілення під час Української національно-визвольної революції.

Погляди перших з них, головним чином, зводилися до наступного: Україна мусить сприяти федералізації Росії і отримати там культурну автономію. Щоправда, одразу після поразки Української революції і встановлення радянської влади соціал-демократи встали на позиції незалежності України, але не заперечуючи при цьому історичного зв'язку між Україною і Росією. Зокрема, видатний український вчений і політичний діяч Михайло Грушевський вважав, що існує дві “руські” нації — українсько-руська й великоруська. Така, часом — “проросійська”, позиція в революційний період звісно не могла витворити тієї національної свідомості в українців, яка б дозволила їм в єдиному пориві протистояти чужоземній окупації [4].

Консерватори, заперечуючи соціал-демократам, завжди обстоювали ідею Української незалежної держави на її етнічній території. Головним їх прагненням було прищепити українському народу такий світогляд, який би допоміг перетворити пасивну територіальну спільноту в організовану націю. Але нація в даному випадку розуміється як політична спільність. Консерватори вважають, що забезпеченню єдності нації слугує територіальний патріотизм — усвідомлення своєї території, любов до своєї землі, почуття єдності та співпраці між усіма її постійними мешканцями, незалежно від їх походження, соціальної, класової та етнічної належності, віросповідання тощо. Але заперечення провідної ролі етнічного компоненту робило концепції українських консерваторів уразливими в умовах чужоземного тиску, адже більшість мешканців українських земель польської, російської, угорської та інших національностей зовсім не прагнули до формування української державності і політичної нації.

Куди більш радикальні погляди демонструють представники націоналістичного напрямку української політичної думки. Його засновником прийнято вважати Миколу Міхновського, але творцем завершеної ідеології українського націоналізму виступив Дмитро Донцов.

Інтегральний або “чинний” (за визначенням самого Донцова) націоналізм виявився не тільки звичайною ідеологією, а замінив найбільш свідомій частині українства національну ідентичність на період польської, німецької і радянської окупації. Він став світоглядною основою боротьби за незалежність для членів Української військової організації, Організації українських націоналістів та Української повстанської армії.

Основними складовими інтегрального націоналізму виступають: “ідея волі”, що спонукає людину до дії; “романтизм” як прагнення до високої мети, вихід з буденності, усвідомлення своєї місії; “фанатизм”, “віра замість сумніву”, бо сумнів гасить будь-який запал, а це неприпустимо під час боротьби за незалежність; “творче насильство” та “ініціативна меншість”, як впорядкуючі сили [5].

Інтегральний націоналізм справді зробив революцію у свідомості українців, початково — галицьких, але його ідеї дуже швидко почали розповсюджуватися і на схід України. Націоналізм Донцова відіграв одну з

найголовніших ролей у захисті національної ідентичності від руйнівного впливу радянського тоталітарного режиму.

Протистояння комунізму й націоналізму на рівні суспільної практики (а не тільки на рівні теоретично-філософських концепцій) не лише виявило непереможність останнього, а й продемонструвало слабкі риси офіційної ідеології в СРСР, які до того часу старанно приховувалися. Їхнє протистояння стало повномасштабним лише після 1945 р., коли комуністичні режими російського зразка були накинуті країнам набагато розвинутішим, ніж Росія та інші радянські республіки з погляду модерної національної державності. Воно набуло глобального характеру у вигляді змагання двох світових систем. У цьому змаганні радянська модель модернізації програла, і на комунізм почали дивитися (також і в СРСР) як на невдалий експеримент [3].

Незалежній Україні вдалося уникнути етнічних та релігійних конфліктів, вона не стала “другою Югославією”, як на початку 1990-х років прокували деякі аналітики. Однак, Україна знову зіткнулася з проблемою визначення власної ідентичності як країна і як нація. Поняття “народ України” в Конституції 1996 р. охоплює всіх громадян держави, однак таке визначення не може задовольнити багатьох українців. Деякі з них наполягають на тому, що “справжніми українцями” є ті, хто вважає рідною мовою українську, і вважають себе українцями “за національністю”, маючи на увазі етнічне походження. Цікаво, що етнічно-мовне визначення нації підтримують і російські шовіністи, які прагнуть перетворити Україну на двонаціональну українсько-російську державу. Незавершеність процесів культурно-мовної ідентифікації і вузькість україномовного освітнього й інформаційного простору переросли в Україні в серйозну політичну проблему.

Наразі Україна намагається визначитися зі своїм майбутнім, відкидаючи радянське минуле, але зрозуміло, що внутрішні проблеми України невіддільні від такого зовнішнього чинника, як відносини з Росією. Тривають дискусії щодо того, чи мають українці знову зближатися з Росією, утворюючи щось на зразок євразійської спільноти, чи, навпаки, рухатися в протилежному напрямку та шукати зближення з іншою традиційно не менш важливою для них державою — Польщею, і через неї — з Європою в цілому. Відносини з Україною також залишаються надзвичайно важливими і для Росії. Можна впевнено зауважити, що ці відносини будуються через призму відходу від радянської ідентичності, на відміну, скажімо, від російсько-білоруських відносин.

Чи є правильним вживання поняття “радянська національна ідентичність” по відношенню до населення незалежних посткомуністичних республік? Очевидно, що так, принаймні, певною мірою. Зараз ми бачимо, що для деяких категорій населення колишнього СРСР в різних державах радянська ідентичність справді є визначальною в їхньому житті. Соціологічні дослідження свідчать, що досі доволі значна кількість мешканців Південно-Східної України, незалежно від етнічного походження, вважають себе передусім “радянськими людьми” (хоча ця кількість невпинно

зменшується з кожним роком). Також певна частина населення, розчарована і радянською, і українською державністю, асоціює себе насамперед з регіональною спільнотою, і така ідентичність є доволі стійкою.

Зрештою, і в Україні, і в Росії, оскільки вони досі чітко не визначили свого розуміння нації, й надалі існує досить велика перехідна верства, яка також коливається у виборі своєї національної чи етнічної totoжності [2]. На даному етапі неможливо передбачити, чи вони поступово обмежаться якою-небудь однією, конкретною формою національної ідентичності, чи виникнуть якісь нові регіонально-ідеологічні форми самоідентифікації, щось на зразок донбаської регіональної ідентичності з радянськими політичними й культурними ідеалами, яка не буде ані російською, ані українською. Єдине, що не підлягає сумніву, — “комунізм таки залишив по собі значну соціально-психологічну спадщину, яка пережила його політичну й інституційну загибель” [1].

Література

1. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. — К. 2005.
2. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. — К. 2005.
3. <http://litopys.org.ua/>
4. <http://www.ji.lviv.ua/>
5. <http://www.ukrnationalism.org.ua/>

К. С. Гречаный,

Институт социальных наук

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

к. 37, Французский бул. 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В УКРАИНЕ: ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

Национальная идентичность занимает важное место в нашей жизни. Среди разнообразия идентичностей именно она предлагает нам базовые ориентиры в национальной среде нашего существования. Эта статья — попытка анализа причин кризиса украинской национальной идентичности на современном этапе развития нашей нации.

Ключевые слова: национальная идентичность, политическая нация, этническая нация, кризис идентичности.

K. S. Grechaniy,

Department of politology, Institute of Social Sciences,
r. 35, Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

NATIONAL IDENTITY IN UKRAINE: POLITICAL ASPECT

Summary

A national identity occupies an important place in our life. Among the variety of identichnostey exactly it offers to us base orientiry in the national environment of our existence. This article is an attempt of analysis of reasons of crisis of the Ukrainian national identity on the modern stage of development of our nation.

Key words: national identity, political nation, ethnic nation, crisis of identity.